

Драган Хамовић

СВЕТИ САВА И ПОЧЕТАК НАШИХ СЕЋАЊА

Беседа у Народној библиотеци „Стефан Првовенчани” у Краљеву

Реч *прошлости* припада реду неомиљених речи у владајућем речнику наше глобалне савремености. Колико пута смо чули, протеклих деценија, у јавном простору папагајски понављану реченицу: „Оставимо се прошлости, окренимо се будућности!”. У ономе што гласноговорници Моћи изрекну – било да је моћ политичка, економска, интелектуална, било да су међусобно сплетене – не мора имати ни смисла, нити моралног оправдања, нити упоришта у чињеницама – довољно је да иза речи стоји интерес Моћи. Тврда и робусна, или мека а лепљива, Моћ која хоће да подвласти не само људско деловање него и људску мисао, не само садашњост и долазеће време, него и прошлост. Искушано предање из прошлости тако проглашавају за непоуздано и неважеће, за рачун плитких бајки о будућности, које делују још баналније када се суочимо с лицем света који, из године у годину, из дана у дан, све више делује као изгледна антиутопија.

Да ли сте приметили, и около нас и свугде, настојања да се у прошлости брутално интервенише, да се пребришу догађаји и појаве из историје и духовне предаје, или пак изобличе и прилагоде актуелним потребама, по цену потпуног испражњења од првобитног садржаја, као и смисла овереног у дугом трајању културе? У жеку раздобља стратешки пројектованог самозаборава, реч *памћење* добија на значају и постаје синоним за човечност. А прошлост никако није прошла, она се само повукла, у нас саме, те одатле делује. По речима чувеног мислиоца животног елана, трајање је један непрекидан процес прошло-

сти, „она нас прати у сваком тренутку: све што смо осећали, мислили, хтели од нашег најранијег детињства је ту, нагнуто над садашњост”.

Што важи за личну, важи и за народну, колективну егзистенцију, а народ је заједница сећања и вредносних тежњи. Сећање нас повезује, на чудан и моћан начин, како у породичном тако у најширем кругу нашег датог или изабраног припадања. У доба заглаваности у тренутак који живимо и у незасити потрошачки дизниленд што се одасвуд нуди, развила се, поред осталих новотворина, корисна теоријска област звана „култура памћења”. Прошлост настаје из нашег односа према њој, каже се у тој теорији, а њен заступник бележи следећи увид: „Памћење живи и одржава се кроз комуникацију; уколико се она прекине, тј. нестане или ако се промени оквир односа у комуникационој стварности, последица је заборав.” У насиљем и обманама променењем оквиру односа, у раном раздобљу обликовања свести генерације којој припадам, седамдесетих и осамдесетих година, лик Светог Саве Српског био је истиснут из друштвеног видокруга, ражалован као светитељ и просветитељ, опрезно и сведено представљан као историјска фигура у низу других, тако далеких средњовековних фигура. Тек сам на студијама, на прагу чувених деведесетих, успео дознати да је Сава зачетник замашне средњовековне и српске књижевности уопште. Житијски текстови које сам тада откривао били су прва делотворна подука из хришћанског предања, за које нас је закинула многоцељена Титова Југославија, држава што је Светосавску цркву држала под посебном стегом и присмотром. Разбокорене реченице старих писаца и зачудни српскословенски одломци њихових оригинала побуђивали су ме као нешто однекуд познато а потиснуто, затурено.

Пола века, Србији су допуштале да памти једино слободарски и фолклорни део њеног дугог и разуђеног наслеђа. Хајдучко-устанички дух, у своје време, природно је задобио марксистичко-лењинистички израз класне борбе за друштво једнаких. Позната и вољена песма „Србија” Оскара Давича, на пример, у опису садржава само пределе и бунтовне сељачке устанике, а у другим својим текстовима песник прави неумерене каламбуре на помен црквене старине и предвуковског језика, креира успутне ликове попут „Први Немања Немироточиви” и „Несвети Светић Сава Врачарац”. Исти песник, војујући атеист, демонстративно тражи да буде изузет из *Антологије српског јесништва* Миодрага Павловића, што је, субверзивно, избор отпочињала поетским одломцима Саве Немањића. Давичо, такође, здушно поздравља и појаву мутног идеолошког памфлета под називом *Философија њаланке*, који до данас тзв. другосрбијанци – тај сој изузетан, неприкосновен и непогрешан – упорно и без одвише успеха настоји да наметне за врхунско дело критичке мисли, само зато што Србију онамо,

политички циљано и крајње редуковано, представља као мрачну, загрижену и умно заклопљену паланку. Штићеном компартијском мислиоцу Давичо даје за право у ставу да је „истинска српска културна традиција она сељачка, која није била ни религиозна, ни монархистичка, ни 'романтичка', ни лазаревско-косовски опредељена". А таква се памет – да не поверујете – и даље у јавности продаје као висока, храбра и напредна, од стране сада евроатлантских штићеника.

Али, ипак је све било залуд: други модерниста и левичар међу песницима већ је опевао српску *Усиравну земљу* и вратио се Савином извору и Косовом пољу, поентама које ће памтити поколења, кристалним лирским загонеткама чије су одгонетке: Свети Сава („Путује без пута / И пут се за њим рађа”), односно: Косово поље („Поље као ниједно / Над њим небо / Под њим небо”). Знаци и ликови из дубоког памћења проговорили су провејаним гласом најбољих модерних песника, духовна култура и знамења немањићког доба кроз њих проговарају као језик који ипак разумемо, као сећање помало мутно али неугасло.

Не почиње Светим Савом, нити његовим оцем моћним владаром, наше историјско трајање, али почиње организовано колективно памћење. Јер прошлост је провалија у којој толики нестају без трага, нарочито ако су без ослонца у себи и својој претходници, односно без приче о себи, стално одржаване, попут ватре у огњишту. Нису Немања и његови синови узидани само у темеље наших првих тврђих грађевина. Студеница је, по речима с почетка *Студеничког њивика*, саздана на пустом ловишту зверова, а Хиландар, како стоји у оснивачкој повељи, подигнут на месту „где не беше камен остао на камену, но сасвим разваљен”. Здања су, усталом, изнова рушена и преподизана. Сава и његови најближи леже у основи наше најкрхкије а постојане установе, повезујућег културног памћења, које садржи и засебан усмени рукавац.

И пре Немање српски владари ратују и граде, „од Дунава до мора сињега”, али од епохе првих Немањића Срби изражавају потребу да се обједине и буду своји и од те потребе, по цену премногих жртава и предугог трпљења, нису одустали. Још увек нису. Титле на фрескама отад више нису на грчком него на српском, оснивач светородне лозе постаје стожерни светитељ српског рода, јавља се први српски архипастир српског стада, најстарије рукописне књиге и повеље, типичи и Законоправило. Све су то тежишта у памћењу наше скоро миленијумске духовне заједнице. А то је само оно што је преостало, што се успело сачувати, често у чудесним, необјашњивим околностима.

Наши писани споменици, махом у потоњим преписима, прођоше не мање бурну историју од свог расејаваног народа. Колико их је само писано и преписано да би, након огњева и мачева, од Кумана до нациста, остао тек понеки, као упоришта културног памћења. Шта је остало,

рецимо, од Савиних списа, након више од осамсто година, и где су расејани? Поменута оснивачка повеља Хиландара чувана је до бежаније 1915. године, када је нетрагом нестала. *Хиландарски тшићик* је сачуван у раном препису у самом манастиру, као и оригинални свитак Карејског типика. *Студенички тшићик* знамо само по доцнијем препису, доспелом чак у Праг, а текст *Службе Светиоџ Симеона* је остао у празничном Минеју из средине XIII века, сада у Архиву САНУ, где се такође чува позни препис *Уиујсџива за држање исалићира*. Савино *Писмо Стиридону*, из свете земље, било је познато по препису из *Ошачника* датованог у XV век, те боравило на Фрушкој гори, али се изгубило, док се најстарији препис *Законојправила*, писан у Приморју у другој половини XIII века, до данас обрео у Загребу. Шта је све развејано од Савиних и других српских списа, као прах са врачарске ломаче, не можемо ни замислити, али су и ови дочувани остаци светлеће меморијске тачке.

Чему уопште сећање, чему тај терет нашим набубрелим главама и душама, можемо се упитати, отежали и од сећања и од менталних намета постинформатичког друштва? Памћење, пишу упућени, ствара заједницу. Памћење у чијем је прочељу Свети Сава, није само створило заједницу, прадавно, него је и заједницу очувало, растакану под страшним ударима геополитичких олуја, на међама сударених светова. Савина заветна породица је опстала, поред свих скретања и клонућа, меандрирања и довијања. Јер је у њеној основи темељна прича коју је посведочио Сава, „добар, кротак, свима љубазан, ништељубив као мало ко други” (ово су речи чувеног Теодосија Хиландарца), стварајући том причом и самог себе.

Опште место постмодерне мисли чини тзв. неповерење у велике приче, у мислене системе, традиције и институције, у историју, у све стабилније представе о човеку и његовом трајању. Као што смо некада настојали да систематски осмислимо ход људске заједнице у историји и прозремо у смисао тог хода – тако сада смисао свеобухватно разарају регулатори глобалне Моћи. На удару су тога налета и сами народи као носиоци заједничких искустава и успомена, као слободне заједнице, што и сами осећамо на голој кожи. Најзаједничкија наша успомена и жељено оличење јесте Савин лик, оцртан кроз базичну причу српског књижевног и укупног искуства.

Пишући кратко житије свог оца, Сава уједно оличава и сам себе: и посредно, у описаном лику оца и монашког сабрата, и непосредно, у скрушеном првом лицу једнине. Јер, као што је познато, окосница *Житија Светиоџ Симеона Немање* чини сам крај дугог и трепетног живота насловног јунака. Савин јунак није Немања него Симеон, не страшни владар него благи отац. Ако његов брат владар и писац – као што се добро зна – главнину свога каснијег житија Светог Симеона Немање

посвећује очевим државничким и ратним предузећима, Савин приповедни фокус је суженији. Ако Стефан има на уму подлагање државне идеологије узоритим ликом оца родоначелника, Сава, који саучествује и заправо предњачи у заснивању култа, прича своју личну причу, која најпре има везе са свима нама. Износи причу о оцу и сину и међусобној љубави. Заклањајући свој младалачки аскетски подвиг, повед о Симеону почиње у часу кад владар одлучује да постане монах, спремајући се за починак у Господу, описом сабора у Расу.

Приповедач, син који исти такав подвиг чини на самом почетку зрелог живота, себи намењује недостојну улогу из параболе о блудном сину што оставља свога доброг оца, а отац пак полази у сусрет сину, као добри пастир заблуделом јагњету. А син је заблудео нигде другде него у Свету Гору, у анђелски образ, и пада пред оца покајан уочи коначног растанка, узимајући у уста речи Јефрема Сирина. Оне исте речи које онај мудри антологичар поставља на почетак свеукупног српског песништва: „И пре смрти бивам мртав, / и пре Суда сам се осуђујем, / пре бескрајне муке / собом сам мучен од очајања.” Монах Сава пада пред грешног остарелог оца, као пред икону.

Присетимо се, баш овде, приче из романа *Идиоти* Достојевског, духовног учитеља и мучитеља, коју главни јунак, Мишкин, износи као лични доживљај: „Враћајући се у хотел наишао сам на жену са одојчетом. Жена још млада, а дете од којих шест недеља. Како је опазила, дете јој се први пут од рођења осмехнуло. Гледам, она се тако наједном побожно-побожно прекрстила. 'Шта ти то, снашо?' (Тада сам се о свему распитивао.) 'Па ето, вели, баш онако као што је мајци радост кад примети први осмех свог детета, исто таква је радост Богу сваки пут кад опази с неба да му се грешник почиње да моли од свег срца.' То ми је проста жена, скоро истим тим речима, тако дубоку, тако истанчану и истински религиозну мисао, казала, у којој је сва суштина хришћанства одједанпут изражена, то јест сав појам о Богу као о нашем рођеном оцу и како се Бог радује за човека, као што се отац радује за своје рођено дете – а то је главна мисао Христова!”

Да ли сте уочили дозивање између два удаљена књижевна дела словенских и православних аутора? Сава нам је своју веру, дечачки кротко и просто, оличио у причи о вољеном оцу – о вољеном оцу што безмерно воли своју децу – и који је за сина жива икона Господња, пред којом грешан пада на колена. Зато Савина прича о његовом и нашем општем родитељу, јесте прича коју можемо дубински разумети и у њено окриље се пренети. Нарочито када доспемо до часа останка без родитеља, који од тога растанка, нашом љубављу, постаје посвећен и обоголичен, у нама самима. Утолико је Савина кратка житијска приповетка – велика прича, у којој се можемо сви препознати,

и треба бити велики нарогушени циник па је оспорити у њеном чистом и меком човечном језгру. Таква прича и такав песник присности стоје на почетку српске културе сећања, прича позната и неизбежна.

Савину синовску причу прихватих за своју, пошто једног снежног Савиндана у земљу спустих свога оца. У себи сам утешно преплео и свој мали живот и тугу с великом сценом с почетка наше књижевне меморије. У сонету „Сава”, потом, препричах покајну деоницу Симеоновог сина, као да је реч о властитом исказу. Јер сви ми некога цитирамо, као што је и Сава цитирао Сирина, само је потврда срца доказ да нам те речи припадају. Хтео бих да ту песму поделим, као сажетак онога о чему овде шире образлажем:

Отидох туђим странама, далеко
У нематерње, брујне перивоје,
Са којих боље прозире се *преко*
Кад замреш, срчан, за себе и своје.

Одбегав ближе оцу свих отаца
Пред легионом што режи, у стопу,
Син сам и нисам. У себе се бацам,
У јаук, шкрипу. А сунчан у склопу.

Прах сам те плачем, куљам сав од кала,
Отуд ме рука брижног старца склања.
Мом слабом оцу, некад сиљном, хвала:

Јер дотура ми свежење поуздања,
С друге већ стране, где он је обала
И задужбина већа од свих здања.

Ко је коме овде задужбина: отац сину или син оцу – остаје двојно и нерешено, као непозната у једначини, као једини могућан, надрационални исход.

И да коначно завршим, да се баш не умноже речи. „Синови, не заборављајте мојих закона, а срце ваше нека чува речи моје”, проговара Сава благим гласом свог оца, речима насупротив заборава. А битне речи најверније чува наше срце, не хајући за неке велеумне разлоге. Срдачне и срчане речи обилато налазимо у првог српског писца којег памтимо, Саве Немањића, који је обављао и друге, важне јавне дужности на спас отачаства у своје подвижничком животу и чији се учинци протежу до данас и помажу да се оријентишемо, испитамо и разаберемо. Најсржније Савине тековине на корист нашег сећања и

одржања спомињемо се управо ове године, након осам векова од заснивања самосталне Српске цркве која непрекинуто негује успомене хришћанске и српске васељене. Јер литургија је споменовање на прошле и подсећање на будућност, којој се надамо, чак и када у нехату и немару трошимо дане и године нашег живота, мимо Савине недосежне мере, којој ваља тежити уколико хоћемо да остваримо оно што смо кадри да достигнемо.